

СЛОБОДАН ВЛАДУШИЋ

ВИНАВЕРОВИ ДИСКРЕТНИ ХЕРОЈИ

I

Писати о Винаверовим *Рајним друговима*, данас, 2014. године, значи бити у сличној ситуацији у којој је био и песник 1939. године, када је ова збирка објављена код Геце Кона. У тој сличној атмосфери има нечег језивог. Наиме, 1940. године, извесни Богдан Пешић, члан Комунистичке партије, написао је у *Младој култури* следеће реченице о Винаровој књизи: „У овим ратним данима ... појављују се књижевно-културно-политички утопљеници (који су то увек били) и вампирски лутају опасни још по малу децу, јер их се матори већ одавно не плаше. Плови нашим српским, 'увек српским' рекама трошна, свеже обојадисана (црвено, плаво, бело) окићена и наоружана старим 'дебажонцима' дереглија 'Српски глас' поносна као разарач и сумануто бије у звоно (још са 'Делиграда') и зове све, ама баш све велике Србе, да се спасу (од чега? од кога?) на њену палубу.”¹

Мржња која избија из сваког реда овог приказа, иста је она која је учинила да комунисти током 1944–1945. године, ликвидирају, углавном без суђења, најмање 60.000 грађана Србије, „па чак и више ако рачунамо стрељање ратних заробљеника на Зеленгори и у Словенији 1945, као и пар хиљада кроз судске процесе”.² У контексту тих података, делује језиво и ужасно, „пацифистичка”

---

¹ Богдан Пешић, „Станислав Винавер: Ратни другови”, *Зли волшебници III*, приредио Гојко Тешић, Словољубве – Београдска књига – Матица српска, Београд – Нови Сад 1983, 619.

² Срђан Цветковић, *Портрети дисидената*, Институт за савремену историју, Центар за унапређивање правних студија, Истраживачко-издавачки центар Демократске странке, Београд 2007, 48.

реторика Пешића који се „невино” пита од кога и од чега би то требало да се спасу сви ама баш сви тзв. „велики Срби”. Исто тако вампирски делује и његов имплицитни космополитизам, тада са предзнаком комунистичке/совјетске интернационале, из чијег се угла критикује тзв. „српски национализам”; као што ће показати историја, чак и када проповеда ништење националних идентитета у име једног универзалног, космополитизам на теоријској равни не може да гарантује равноправност свих народа и људи. Чак и када су, рецимо, 1930. године, Ортеги и Гасету пуна уста уједињене Европе, њему ће промаћи ова, у суштини расистичка реченица: „Постоје такође народи – масе, решени да се побуне против великих стваралачких народа, елите људског рода која је организовала историју. Заиста је смешно посматрати како се понека мајушна република диже из своје забити, пропиње се на врхове прстију да прекори Европу, најављујући престанак њеног значаја на сцени свеопште историје.”³

Данас би се такође, нашао неки Пешић да сличним мрзилачким речима плуње на Винавера, али ипак уз једну малу разлику: док је Пешић 1940. године можда још увек мислио да ради за понижене и увређене раднике, данашњи XYZ критичар врло добро зна да ради за њихове послодавце. Такође веома добро зна и шта је његов посао: уништење националног осећања које опет – а то признају чак и троцкистички-антидржавни-антинационално оријентисани мислиоци типа Негри & Харда – има и своју одбрамбену функцију: „Најважније је то да се нација појављује као прогресивна у мери у којој служи као линија одбране од доминације снажнијих нација и спољних економских, политичких и идеолошких снага. Право на самоопредељење потчињених нација јесте заправо право на сецесију од контроле доминантних сила.”⁴ Ако је дакле, ово смисао националних осећања малих држава, онда зашто не бисмо платили неке локалне пешић-никоговиће да преко наших медија у тим забитима уништавају национално осећање локалних домородаца.

Поента ових разматрања је суморна: ако „пацифизам” и „космополитизам” јесу обећања светског мира, онда се истовремено показује да ове велике речи исто тако јесу и инструменти у остваривању партикуларног циља. Путем ових речи, једна група људи намеће своју моћ другој групи људи, слабећи или чак

---

³ Хосе Ортега и Гасет, *Побуна маса*, прев. Бранко Анђић, „Градац”, Чачак 2013, 119.

⁴ Мајкл Хард, Антонио Негри, *Имјерија*, прев. Милосав Попадић, ИГАМ, Београд 2005, 122.

укидајући њихову способност да се бране. Онај ко је 1940. године веровао Пешићу да Срби немају чега да се плаше, био је најкраће речено будала. Четири године касније, он је био или убијен, или је побегао, или је убијао, или се – то ми се чини највероватније – правио како се ништа не догађа, верујући да поштен човек, који је затворен у своју собу и који довољно јако држи затворене очи и запушене уши, заиста нема чега да се плаши.

А можда се и поменути Богдан Пешић једноставно разочарао: можда се то догодило 1948, године, можда шездесетих година, а можда тек на крају живота, гледајући неке своје колеге комунисте како живе удобним животом повлашћене класе. Ако му се то догодило, онда је на тај начин постао само један од безброј примера оног тихог разочарања у појмове који подсећају на курве: у тренутку када им даш све што имаш, окрену ти леђа. То се дешава са свим речима које дају велика обећања: „космополитизам” (сви смо једнаки), „пацифизам” (од кога се плашиш? од чега се плашиш?) итд... Још је Ниче у својој тужно-веселој фази знао да како то са тим великим речима – принципима безусловног требања – заправо функционише: „Ко се осећа понижен при помисли да је оруђе неког кнеза или неке партије или секте, или чак новчане силе, на пример као потомак неке старе, поносне породице, али баш жели или мора да буде то оруђе, пред собом и пред јавношћу, њему су потребни патетични принципи, што се увек могу помињати – принципи неког безусловног требања којима се без стида може подредити и показати подређеним.”⁵

Исход такве употребе речи-обећања или речи-безусловних принципа је оно често разочарање које прати несклад између обећања и исхода. То разочарање се појављује као зазивање добрих намера које треба да буду оправдање пред језивим исходима тих намера. У крајњем случају, позивање на добре намере прати само-укидање у земаљским пословима, где човек који је имао добре намере – „космополитизам”, „пацифизам” – увидевши да се оне у земаљском свету не могу остварити, искључује себе из тог света, те тако само довршава акцију оних који те добре намере никада нису ни видели другачије него као речи-инструменте или речи-оруже које треба да им обезбеди моћ у земаљском свету.

У контексту „космополитизма” и „пацифизма”, рат је наравно скандал, или зло које треба истребити; парадоксално је да се у име идеје „вечног мира”, до сада није истребио рат, него само други људи. Па ипак, иако је континуирана злоупотреба

---

⁵ Фридрих Ниче, *Весела наука*, прев. Милан Табаковић, „Графос”, Београд 1984, 45.

речи-обећања очигледна, ипак се у обећања и даље верује. То је зато што (мало)грађанин, једноставно, није спреман да умре, па је услед тога спреман да поверује у све. У тој неспремности он налази понос сличан ономе који су горди ратници налазили у спремности да жртвују живот. Понос који се подгрева на мњењу да нема ничег изнад његовог живота, упућује малограђанина на један специфичан кодекс вредности по коме је страх од смрти већи од страха од пораза. Да ли, међутим, таква радикална заинтересованост за властити живот по сваку цену, доводи (мало) грађанина до вечног живота? Као што наш живот није у целини у нашим рукама, јер не постоји стопроцентна превентива ни од болести, ни од несрећних случајева, тако ни одлука да се живи упркос свему, нема моћ да обезбеди живот упркос свему. Ако један од потенцијалних учесника рата одбије да ратује, то не значи да рата неће бити, већ само да ће последице рата постати очигледне без самог рата.

Заиста, данас је реалност читавог низа земаља таква да изгледа као да су изгубили један рат, који нису ни водили: на економском плану, то се оцртава кроз промену власничке структуре не само фирми, већ и стратешких ресурса (вода, земља, извори енергије) који сада у целини прелазе у руке туђина; истовремено, закони о раду претварају домаћу радну снагу готово у робље. На идентитетском плану, на делу је социјални инжињеринг који одваја популацију од властитог националног идентитета, и тако јој практично онемогућава организовање побуне. Истовремено, рубни делови популације се преводе у друге идентитете, а део се исељава; резултат је смањивање популације и то у мери које готово одговара ратном стању. На политичком плану: иако номинално постоји демократски изборни процес не постоји могућност избора политике; они који се таквом стању супротстављају избацују се из политичког процеса јавним жигосањем (за сада!) уз употребу жаргона који нема намеру да опише ове политичке противнике, већ да их учини недостојним постојања. На медијском плану: као и током рата у коме прво страда истина, и овде постоји само пропаганда чији је једини циљ да популацију задржи у стању покорности. То чини на два начина: обесхрабривањем оних који, схватајући ситуацију, желе да се побуне, или затамњујући реалност тако да се у њој из видика изгубе сви оријентири за могуће деловање.

Када се анализира језичка реалност једне земље чија тиха већина сматра да нема ничега за шта би могла да умре, онда се може видети да је ту упослен читав систем еуфемизама који последице ратног пораза представља као мирнодопске структурне

промене које су, тек привидно наравно, део једног мастер плана који на крају, опет привидно, треба да обезбеди „бољитак за све” и заслужену награду за покорност. У таквом језичком окружју, реч рат звучи сурово и брутално, јер прети да целу ту језичку структуру разбије у парампарчад; то се дешава чак и онда када се реч рат не користи, већ када служи као позадинско осветљење читавог низа прецизно изатканих аргумената који разбијају еуфемистички језички систем, претећи да докажу једно: да је кретање ка циљу (тзв. „бољитку”) само илузија која прикрива безвреме-но стање одумирања, односно преживљавања у коме поражени постају све мање људи а све више животиње, јер им се ресурси за преживљавање све више смањују.

II

Винаверова збирка песама *Рајини другови* посвећена српским ратницима из Великог рата, није била дакле један инцидент само зато јер се обраћала онима којих више није било – ни симболички, ни дословно – дакле ратним друговима; она је била инцидент и у самом песниковом опусу. У поговору издања *Рајиних другова* из 2005. године, Надежда Винавер пише: „Песме у овој збирци се разликују од дотад објављених Винаверових стихова. Он није хтео строги распоред, није хтео правилне строфе, није хтео сликове ... Форма се морала повинovati јасно конципираном садржају и нагласити мирни тон епитафа. Овакво исказивање је захтевало сопствену логику књижевног уобличавања и због тога је Винавер одабрао наративно-говорни стих, верујући да он најбоље може да одговори тематици, да обезбеди 'природни' ток излагања.”⁶

Из овог тачног запажања треба издвојити две идеје које заслужују посебну пажњу: прва је идеја о форми која се свесно повлачи пред садржајем. Код Винавера се то никада раније није догодило: јасно, имамо у виду поетичку самосвест Станислава Винавера и његово модернистичко давање првенства формалном, музичком уобличавању поезије. Овде то међутим, није случај. Рат, као животни инцидент постаје и поетички инцидент. Због чега?

По мом мишљењу, могуће је дати два одговора. Први одговор је филозофско-поетички: једноставност, јасност, разумљивост, очигледност Винаверових стихова је поетички ехо рата. У

---

⁶ Надежда Винавер, „Књига сећања, љубави и захвалности”, у: Станислав Винавер, *Рајини другови*, „Жагор”, Београд 2005, 130.

рату има нечег јасног и разумљивог, што значи да је нешто у њему неподложно различитим тумачењима: то нешто је сама смрт која прети субјекту. То је оно недвосмислено, оно чулно стање, на коме је могуће градити један систем јасности. Смрт је та која утиче и на сам језик, који у рату добија своју тестаментарну димензију. Писање у сенци смрти је свесна заоставштина. Онај ко пише тестамент, не пише да би се играо, или искушавао богатства језика, његове двосмислености, његову звучност, већ зато што поседује поверење у језик, поверење у то да постоји егзистенцијални став у коме веза између означајућег и означеног постаје крвна веза. Такав је језик рата, за Винавера.

Наравно, ова јасност и саморазумљивост, која струји кроз стихове *Рајних другова* није нужни, једини поетички лик рата; ради се о Винаверовој поетичкој перцепцији рата. Она је полемичка. Довољно је сетити се, рецимо, Краковљевих *Крила* да би се та полемичност осетила. Код Кракова, већ на самом почетку, бирократски језик карактеристика војника, бива прекинут радом желудачне киселине једне козе. Добра метафора за рат: оно што следи када се део те карактеристике поједе, јесте управо рат, који не зна за карактеристике, и не зна, по Кракову, за језик којим се карактеристике пишу: језик прецизности, одсечности, језик који одражава веру да се чак и у рату може сачувати ред, мера и разум, што значи да сваки војник доспе на оно место у војној машинерији на коме његови потенцијали, представљени карактеристиком, могу бити искоришћењи на најразумнији начин. Прекид са карактеристиком јесте тако прекид са поверењем у језик, и имплицитна најава да рат може да изрази тек форма. Отуда ће код Кракова бити упослен читав поетички арсенал модерне књижевности, од фрагментарног кинематографског приповедања и авијатичарске перспективе,⁷ до експресионистичког „пијанства ваздуха” и гротескних спојева неспојивог. У том колоплету поетичко-естетских елемената војници престају да буду они који воде рат, и постају, његови објекти. Тако се поетички рат дехероизује: превласт форме над причом, сведочи о томе да рат није хронотоп херојства – који захтева причу – већ хаоса, који ту причу укида. Празнину приче, попуњава истицање форме која ту празнину формално наглашава.⁸

⁷ Види: Зорана Опачић, *Алхемичар приповедања Стјанислав Краков*, Учитељски факултет, Београд 2007; Предраг Петровић, *Авангардни роман без романа*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2008, 197–221.

⁸ Могло би се, међутим, показати да је и Краковљево разумевање рата комплексније од наведеног, јер овде дехероизација није последња реч писца рату. Чини се да је Кракову више стало да покаже да је рат метафора тоталности

Винаверова поетичка скромност у *Рајним друговима* као и свесно одрицање од формалних акробација, јесте управо полемичка жаока таквом разумевању рата. Форма код Винавера прелази у стање дефанзиве и камуфлираности. Она ћути, као што ћути и фигура, када постоји поверење у језик, односно у оно што тим језиком ваља бити речено.

Тако долазимо до другог могућег одговора на питање које је сам себи поставио – а то је питање једноставности и разумљивости стиха у *Рајним друговима*. Осим што је у питању поетички ехо рата једноставност стихова лишена наглашене фигуративности, јесте реторичка одлука. Женет нас у свом тексту „Фигуре” уверава како је строго одсуство фигура у реторици „оно што бисмо данас назвали нултим степеном, што ће рећи знаком којег дефинише одсуство знака, а чија је вредност и те како призната”. Једноставност која се добија одсуством фигурације није случајна: „Нема ничег упадљивијег од те једноставности: то је основна и беспоговорна обавеза фигура узвишеног. Обавезна и за то резервисана: користити се њоме да би се изразила мање узвишена осећања или ситуације значило би огрешити се о добар укус.”⁹

Дакле, фигуративна уздржаност, *Рајних другова* упућује на фигуру узвишеног. Поверење у језик је консеквенца осећања да су ратни другови у нечему били узвишени, и зато, да би се узвишеност пренела, треба утишати форму. Али у чему је њихова узвишеност? Да ли је уопште нека узвишеност у Великом рату била могућа? Ако узвишеност подразумева недодирљивост узвишеног јунака и једну посебну несвакидашњу ситуацију, у којој се, готово у тренутку, показује та недодирљивост, онда шта је узвишено у том осећају потпуне изложености војника рату из дана у дан, у свакодневной пацовској укопаности у дубоке ровове, у снази артиљерије која обезличава смрт?

III

Писци који рат нису волели, нису могли да у Великом рату виде нешто узвишено, нити нешто што би вредело оставити у наследство онима који долазе, осим идеје да је сваки рат проклет. Било је, међутим, и оних који су и у таквом рату, или баш у *таком* рату, видели нешто што надилази пацифистичко читање

људског искуства. Дехероизација рата је дакле, само један вид рата.

⁹ Жерар Женет, *Фигуре*, прев. Мирјана Миочиновић, „Вук Караџић”, Београд 1985, 51.

рата, као бесмисла и апсурда. Један од таквих писаца је и Ернст Јингер (1895–1998). У његовом опусу значајно место заузима ратни дневник из Великог рата који носи метафорички назив: *Челичне олује* (1920). Већ та успешна метафора за артиљеријску паљбу – којој Јингер исписује праве химне у прози¹⁰ – показује да овде смисао рата дозива једну посебну фигурацију, пре свега зато што описује и диви се преображају који тај рат доноси. Артиљерија онде није средство обезличења смрти, већ новина која одушевљава. Ратник је искушава, и спреман је да то кушање издржи упркос својој рањивости и изложености.

Овде се припрема ново читање херојства. Оно више није у херојском чину, већ у способности да се нешто издржи и то јесте епохална промена коју Први светски рат доноси. Херојство као чин се преображава у храброст као процес издржавања неиздрживог. При том издржавању, које се непрекидно одвија у близини смрти, субјект престаје да буде исти. Преображај који доживљава има отисак колектива. Када кажем колектив, ту не мислим тек на јаче схватање нације, које се развија услед афирмативног става према рату, већ пре свега на нове видове колективности које развија Јингер. Први, готово потпуно чулни отисак те колективности јесте осећање уклапања у већу силу. Ево како 1925. године, у књизи *Вајра и крв*, Јингер описује властито осећање приликом јуриша на британске ровове у оквиру немачке пролећне офанзиве 1918. године: „Свако нужно постаје живи део једне веће силе. Овде можемо само да се препустимо и обликујемо под захватом самог духа света. Овде се доживљава историја у њеном жаришту.”¹¹

Овај чулни утисак развија се потом у имагинацију новог човека, који ће бити полемички супротстављен грађанину. Јингер га назива радником. Његова најважнија особина је сазданост; то је један не до краја јасан термин, који управо том нејасношћу жели да нагласи сферу будућности којој је наклоњен & усмерен. Јасније се може наслутити значење те новине тамо где сазданост уступа место изразу који се корени у жртвама из Великог рата – херојски реализам: „Насупрот томе, животни став новог соја, назвали смо херојским реализмом, који зна како за напад тако и

---

¹⁰ „Треперава светлост обасјава степеништа поткопа, пропраћена је до тада недоживљеним урлањем. Оно у једном трену добија спољну снагу рада неког огромног мотора чије се појединачне осцилације више не могу разликовати. Чак и најтежи топови се неприметно утапају у ту разарајућу буку и тај челични гнев.” Ернст Јингер, *Вајра и крв*, прев. Небојша Бараћ, „Укронија”, Београд 2006, 57.

¹¹ Исто, 58

за одбрану већ изгубљених положаја, али коме није битно да ли сија сунце или пада киша. Има важнијих и пречих ствари од почетка и краја, живота и смрти. Истинском је прегнућу, оно најузвишеније увек достижно; нека као пример послуже погинули у Великом рату, чији значај ни најмање није окрњен тиме што су пали управо у овом а не у неком другом времену. Пали су колико за будућност, толико у духу предања. Смрт представља преображај којим та разлика задобија једно више значење.”¹²

Све је присутно у овом одломку: више значење смрти, преображај који она доноси, моћ трпљења (метафорички наглашена губитком разлике између кише и сунца, почетка и краја, живота и смрти)... Готово песничким стилем, Јингер жели да изгради фреску новог човека, радника, који је симболички исход Великог рата. Фигуру радника примерено представљају и они који су у рату погинули и они који су га преживели. Тако је индивидуалност грађана проведена кроз пресу рата да би се на крају преобразила у сазданост радника, у нови сој у коме се растапају пређашње индивидуалности. Није случајно што кроз Јингерову књигу *Радник* провејавају трагови романтизма, који је иначе величао енергију човека и његову устремљеност, приписујући демонолошке црте његовом лику чиме га је издвајала од грађанина.

Осећање узвишености које се наслућује у Винаровим *Рајним друговима* потпуно је другачије од Јингеровог разумевања ове фигуре у рововима Западног фронта. То је вероватно зато што Велики рат на Балкану није имао ону жестину рата материјала која је постојала на Западу. Та поетичка разлика у ратним операцијама није међутим значила мање смрти и мање страдања.

Узвишеност у фигурама Винаверових ратних другова није ситуирана у преображај индивидуе у једну велику силу, или у нови сој људи, већ сасвим супротно, у моћ ових скромних фигура да и у рату остану оно што су били у миру – људи. Знак те људскости је моменат посвећености неком предмету или циљу, који ови јунаци уносе у рат или стичу у рату. У интензитету те посвећености као и у њеном објекту, има нечег готово мирнодопског, људског, обичног чак и онда када та посвећеност изгледа необично и ексцентрично. Наводим примере без јасног реда: посвећеност оца синовима које жели да види у току рата („Драгош из Липолиста”), посвећеност неписменог војника словима и култури коју жели усвоји („Ранислав Буба”), посвећеност страначког политиканта руској књижевности/универзалној култури („Дача

---

¹² Ернст Јингер, *Радник*, прев. Далибор Муратовић, „Укронија”, „Логос”, Центар за конзервативне студије, Београд 2011, 81.

учитељ”)... Употребив сам реч „посвећеност” да бих истакао разлику у односу на милитарну метафорику Јингеровог објашњења фигуре радника. Код Винавера, на супрот томе, имамо грађане који ратују, грађане који чувајући и у рату своју посвећеност, свој идентитет и своју посебност, остају у рату то што јесу: и управо зато јесу хероји, зато је њихов рат узвишен. Није дакле, ствар у томе да се индивидуални ликови тако лако стопе у једну силу, нити да се рат слави као израз техничке снаге првог реда које пред војнике истура артиљеријску ватрену завесу. Узвишеност је код Винавера у томе да се остане оно што се било и у условима када је немогуће од људи тражити да и даље буду оно што јесу. Није ту дакле, херојство у простом трпљењу, већ у томе што су ти људи трпе све то као људи. Зато Винаверу није ни потребна романтичарско-милитарна метафорика коју упошљава Јингер; довољан му је један прозаичан стих, који сугерише ту херојску обичност, тај херојски реализам другачијег кова. Док код Јингера индивидуалне црте бивају преображене у нешто веће и више, код Винавера, индивидуалне црте војника остају индивидуалне, али их рат неприметно организује у нешто више од скупа индивидуалаца. Рат је код Винавера неисказана метафора за ону моћ коју је Хегел придавао принципу модерних држава: „Принцип модерних држава има ту нечувену снагу и дубину, да се принцип субјективитета доврши до *самостјалног* екстрема особне посебности, а истовремено може га *враћити* у *сујстјанцијално јединство* и да тако у њему одржи само то јединство.”¹³ Уистину, Винавер субјективитет својих јунака развија до екстрема, градећи песму око њихове посвећености, да би истовремено, ратним окружењем остварио супстанцијално јединство свих тих издвојених субјеката.

То јединство се постиже, на крају крајева, самим приповедањем. То је можда још један од разлога зашто се Винавер определио за наративну структуру песама. Наиме, прича овде служи да упуту на један посебни облик везе између појединаца које рат, дакле близина смрти, чини ближим, него што би били у мирнодопско време. Приче о Винаверовим ратним друговима описују управо ту блискост, јер упадљиво изостају гестови херојства који би причу претворили у запис који тражи да у име херојства буде упамћен до краја света. Модерност је невољна да прихвати такве захтеве, а Винавер је и у овој збирци остао модерниста. Међутим, оно што је и даље могуће, јер је такорећи, људско, јесте баш

---

¹³ G. W. F. Hegel, *Основне црте филозофије њрава*, „Веселин Маслеша”, Сарајево 1989, 377.

то пријатељство, посвећеност људи једни другима у ратним околностима. Чин приповедања о ратним друговима није симбол заинтересованости за чин херојства, већ за трајност пријатељства између људи који су били храбри да издрже атмосферски притисак свог идентитета. Личног и националог. Додуше, и чин херојства и ратно другарство теже трајању и несвршености. Међутим, несвршеност херојског чина, увек је упитна, јер зависи од политике будућности која увек изнова одређује шта јесте херојство, а шта не; несвршеност пријатељства и храбрости је опет коначна, јер је независна од политике будућности – пријатељство и храброст су затворени у себе саме. Исто се може казати и за Винаверову књигу. Такорећи затворени у себи самима, имплицитно неповерљиви према оним који нису ратни другови, *Рајни другови* из 1939. године нису били оно што се чинило Богдану Пешићу – позив свим Србима да се спасу (од кога? од чега?) – већ лагано кретање једне барке историјом, барке за коју ни тада, а ни сада, није извесно да ли је Харонова или Нојева.